

POEZIA LUI CANTEMIR

.....
Ion HADÂRCĂ

THE POEM OF DIMITRIE CANTEMIR

Although the prince's personality of Dimitrie Cantemir (26.X.1673-21.VIII.1723) becomes famous on the European level, since from his life-time, the creation of this outstanding researcher and disputed hospodar, continues to rise issues till nowadays, the edition of an academic corpus of the Cantemir's creation still are waiting for reaching its end. The gradual capitalization of this treasure makes to discover new value dimensions of our brilliant author. The proposed essay has as aim to underline a quality less cleared up and not at all approached in a systematically way in another studies, namely those of poet and of forerunner of the Romanian modern poem. ary this cultural and civilizational syncretism.

Deși personalitatea principelui Dimitrie Cantemir (26.X.1673-21.8.1723) devine celebră, în plan european, încă în timpul vieții sale, opera acestui remarcabil savant și controversat domnitor continuă a ridica probleme până în zilele noastre, ediția unui corpus academic al operei cantemiriene încă așteptându-și finalizarea. Valorificarea treptată a acestui tezaur pune în lumină noi și noi dimensiuni valorice ale genialului nostru autor. Eseul de față își propune să scoată în evidență o calitate mai puțin elucidată și aproape deloc abordată sistematic în alte studii, anume, aceea de poet și precursor al poeziei române moderne.

Cu toate că de la prima, autorizată, opțiune critică în favoarea textelor poetice cantemirești, opțiune făcută răspicat încă în anii '30 ai secolului XX de George Călinescu în monumentală sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, precum și de la prima tentativă de antologare entuziastă a poemelor cantemirești citite printr-o frapantă grilă a modernității și „așezate într-o altă statură tipografică” de către infailibilul gust poetic al marelui Nichita Stănescu în *Cartea de recitare* (1972) – a trecut vreme destulă, nici până astăzi nu avem, din păcate, un volum mai consistent (cvasiantologic și autonom față de operele din care descind) al textelor lui Dimitrie Cantemir, care i-ar pune în valoare anume calitatea sa de Poet!

Este adevărat că spre sfârșitul secolului XX, începutul secolului XXI, în virtutea asimilării critice și schimbării viziunii interpretative din perspectiva noii critici europene, au apărut un șir de studii, eseuri, culegeri tematice în care cercetătorii, scriitorii și

criticii noului val conferă tot mai mult spațiu și atenție structurilor poetice finite (puține!) încadrate în pânze mai mari sau fragmentelor de texte cu certă valoare poetică, risipite cu generozitate prin toată opera cantemiriană.

Ne vom referi aici doar la câteva din lucrările mai recente care incumbă și interpretează ca atare textele poetice cantemirești ca pe un dat *sui generis* al poeziei și culturii române în zorii devenirii sale: *Antologia Poezia românească de la începuturi până la 1830* de Gabriela Gabor, cu prefața lui Dan Horia Mazilu, editată de Fundația Culturală Română, București 1996 (include patru poeme din *Istoria ieroglifică*); Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, Editura Polirom, Iași, 2004 (include șapte „texte-reper”); Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002; Gabriel Mihăilescu, *Universul baroc al Istoriei ieroglifice. Între retorică și imaginar*. Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2002; Dimitrie Cantemir, *Sentenții. Selecție și vocabular* de Em.C.Grigoraș, Editura Gramar, București, 2003 – ultima fiind un superb florilegiu de maxime și cugetări din *Istoria ieroglifică*, realizat de profesorul ieșean Em.G.Grigoraș încă la 1933 (!). Din această culegere de *Sentenții* desprindem un Cantemir sapiențial, un adevărat Confucius al zorilor iluminismului european, poate și un Decart al ornamentalismului poetic răătăcit fantomatic la Porțile Orientului, dar și un Saadi european, transformându-și *Divanul* său poetic într-un sistem de gândire descendent din civilizația greco-latină.

În sprijinul aserțiunilor noastre se înscrie și atenția sporită a unor poeți de cea mai înaltă probă (Lucian Blaga, Nichita Stănescu, Marin Sorescu etc.) pentru opera ilustrului lor înaintaș, atenție ce îndeamnă spre recunoașterea și consacarea definitivă a unui mare și nedreptățit Poet, care așteaptă a fi cunoscut în profunzime inclusiv pentru opera sa poetică, așa cum este ea, risipită și topită în canavaua altor scrieri pătrunse de poeticitate, după cum le-a gândit poetul însuși și precum era datul timpului său.

Cu siguranță, din perspectiva noutății, ineditului scriiturii sale în raport cu tradiția (evident, incluzând aici canonul ecleziast dominant în epocă) și luând în considerație posibilul impact copleșitor asupra contemporanilor al unei opere originale, mereu mustind de idei (nonconformiste, paradoxal-ironice, alegorice și metafizic-abstracte până la absurd),

Dimitrie Cantemir ar fi fost catalogat drept un postmodernist.

Scrierile sale în limba română – *Divanul sau gălceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul; Istoria ieroglifică și Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*; fiind o nesecată sursă de idei, informații, sentenții, imagini poetice și deschideri filozofice – sunt Triada fundamentală a limbii și culturii române moderne, ele consacra în mod strălucit Filozofia, Romanul și Istoria națională, propulsându-le de la umanism și baroc, către iluminism și modernitate.

Însăși editarea integrală a operei cantemiriene a devenit o problemă de prestigiu în baza căreia se va putea aborda și elaborarea unei poetici integratoare a acestei moșteniri princiare. Inestimabilul efort al acad. Virgil Cândea în valorificarea operelor lui Dimitrie Cantemir, efort coroborat cu descoperirile și contribuțiile altor cercetători, a făcut posibilă, în sfârșit, apariția în colecția *Opere fundamentale* a Academiei Române a primului volum din *OPERELE* (2003) lui Dimitrie Cantemir, care include scrierile românești ale scriitorului și savantului-domnitor.

Aspectele stilistice, unele tatonări asupra intențiilor poematice, comentariul surselor și încercările de elaborare a terminologiei literare au fost abordate tangențial sau complex în studiile semnate de același Virgil Cândea, Elvira Sorohan, Manuela Tănăsescu, Ecaterina Țarălungă și, în special, deja menționatul Dragoș Moldovanu în eseul de stilistică comparată *D. Cantemir între Orient și Occident*. Până la constituirea unei poetici de ansamblu, am putea vorbi de anumite premise, care vin din poeticitatea propriu-zisă a majorității textelor lui Cantemir, parte din ele pierzându-și valoarea destinată sau alterându-și noimele, dar amplificându-și în timp savoarea speculativă în sine, punerea în evidență a vorbirii de epocă, spumozitatea jocului, o anumită turbulență verbală și ingeniozitate a construcțiilor hermeneutice care acced până la descoperirile literaturii moderne.

În schițele acestei poetici ar putea să-și găsească locul observațiile asupra frazării intermitente cu unele ordonări ritmice, dar și de construcții sintactice, de tipul „să te prăpădind chinuiască” ori „să răsaie și să odrăslind crească”.

În avalanșa interstițiilor verbale, a pleonasmelor (gen „s-au dusu-s-a”, „l-au încorporatu-l” etc.) și a inversiunilor de topică, timp și demonstrații logice, Cantemir realizează, la un moment dat, o metaforă apoftegmatice de cea mai aleasă probă artistică și de cea mai profundă vibrație existențială, precum sublinia și criticul George Călinescu: „Născutu-m-am –/muri-voi,/ muri-voi –/ și iarăși învia-voi”.

Diferitele experimente (împerecheri eufonice, rime ascunse, accente vocale în final – cu infinitivul în -are, -ea, -i etc.); sau a sufixelor adjectivale (-oasă, -ie, -ate); melodicitatea

Andrei Sârbu. Ceas - 1. Carton, tehnică mixtă, 1970

genitivului mioritic („ochii șoimului, pieptul leului,/ fața trandafirului, fruntea iasiminului” – a se vedea: (G.Călinescu. *Istoria...*, pag.42), sau a gerunziilor și participiilor folosite din abundență, firește, dau cursivitate și fluiditate deosebită textelor, în general, stufoase și, pe alocuri, „oblice” sau obscure, ale operei cantemiriene. În principiu, este vorba de o sensibilitate metaforico-armonică de elevată substanță poetică și muzicală, în ajutorul căreia Dimitrie Cantemir dă frâu liber imaginației și realizează spontan structuri imagistice de o uluitoare modernitate. Este tocmai cazul mirării unui Nichita Stănescu din convingătoarea sa *Carte de recitare*.

Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul (1698, Iași) după modelul *Banchetului* platonician sau al înțeleptului și poetului persan – Saadi – conține o serie de dialoguri cu caracter antologic, spumoase, savante și cu tâlc, dintre spirit și materie, constituindu-se într-un veritabil eseu filozofic, scris într-o manieră liberă, ludic sentențioasă, cu numeroase exemple biblice, din poezii și înțelepții elini și originali (Omer, Solomon, Saadi etc.), cu proverbe și pilde populare, versete și stihuri traduse sau de improvizație proprie. După toate semnele *Divanul* pare a fi fost una din cărțile de căpătâi ale laboriosului Mihai Eminescu.

În alte ediții, *Divanul* debutează cu *Stihuri pre herbul țării*, paternitatea cărora este, de fapt, contestată, motiv pentru care, în ediția academică nu sunt incluse:

STIHURI PRE HERBUL ȚĂRII

Herbul țării, vechii ș-au fost ales bour,
Numele vestindu-și ca tunul prin nour.
Noii mai pre urmă, avându-l moșie,
Tot acel vechi nume mai vestindu-l știe.
Într-această vreme cine-l stăpânește
O, Dumnezeu sfinte, tu îl ocrotește.
Că mâna Ta sfântă l-au încoronatu-l
Și brațul tău tare l-au întemeiatu-l,
Părinteasca scară și Scaunul dându-i,
Cereasca ta armă, Crucea, întinzându-i,
Spada-i povățește, biruind pre toată
Văzut-nevăzuta vrăjmășască gloată.
Căruntețea vază, bătrâneț-ajungă,
Slăvit fericește-l cu viață-ndelungă.

„Autorul *Divanului* nu a creat, până la urmă, limba filozofiei românești, cum visa, și niciun stil emulativ: a rămas fără urmași, dar, în splendida lui unicitate, poate fi citit astăzi cu o încântare neegală”, scrie Nicolae Manolescu în *Istoria critică a literaturii*

române (FCR, 1997, pag.85). *Dialogul dintre Înțelept și Lume* este un adevărat poem oratoric, ritmat și rimat, glumeț și patetic, concis și luxuriant, furtunos și calm, impregnat de un enorm suflu liric în toată împletitura lui de întrebări și răspunsuri.

Acest suflu liric de sorginte eclezastică a mai fost exploatat în epocă în *Viața Limii*, poemul lui Miron Costin. Însă vechiul motiv poetic meditativ capătă la Cantemir un plus de afectivitate subiectivă, ce se poate citi în finalul invocației, scrie Elvira Sorohan¹: „Unde sînt moșii, strămoșii noștri,/ unde sînt frații, prietenii noștri, / cu carii ieri-alaltăieri/ aveam împreunare/ și într-un loc petrecere,/ carii acum din mijlocul nostru periră/ și acmu să pare că n-au mai nice/ odinioară fost?” (*Divanul*, 26).

Iată un poem, ca o așchie plămadă de hesiodică, de o stranie frumusețe armonică, oscilând în alternanțe și în incertitudini (nemuriri și vremelnicii) străbătute de doruri germinatoare, tinzând spre perfecțiunea împlinirii de-o clipă:

[ÎNTELEPTUL CĂTRE LUME. MICROCOSM ȘI MACROCOSM]

În tine iaste pământ,
la om trup,
ierbile și copacii sunt bunele lucruri;
roadele și semințele tale
sînt bunătațile și pomenele;
soarele – a vecinicilor înțelepciune;
luna – a vremelnicilor arătare;
peștii, care sînt pururea-n apă, sînt plecăciunele;
pasirile zburătoare sînt cereștile privile;
dobitoacele – a săracilor agiutoriu și agiutorie;
tîrtoarele, adecă lighioanele
carele pe pîntece se trag;
sînt a altor doruri-pătîmiri;
jiganiile însămnază
a demonilor și răutăților chitiri;
iară omul, spre a lui Dumnezeu închipuire făcut,
însmnază hireșea sau fireasca
omului alcătuire
sau hireșea și fireasca
a minții plinire (!)

Să reținem pentru minunata lor profunzime poetică aceste „doruri-pătîmiri”, cât și „soarele – a vecinicilor înțelepciune;/ luna – a vremelnicilor arătare” (!)

Scrutând în profunzime viața lumilor și, cu obstinație, adulmecând fantoma adevărului, Cantemir-Înțeleptul nu uită să-și ordoneze permanent discursul, potrivit-și stilul cu al altor autori („stihotvorțul persiesc” al-Saadi, de exemplu, sau elinesc: Horațiu, Vergiliu etc.). Credem că e o sincronizare mai mult intuitivă

sau orgoliu de enciclopedist, autorul stăpânind virtuos tehnica versificației, pe alocuri risipește bijuterii memorabile, de rare eufonii, precedând modernitatea:

[SFÂRȘITU-Ț-AI DARĂ VÂRSTELE]

Sfârșitu-ț-ai dară vârstele
și tu cu dânsele
împreună, viața.

După acestea dară
venitu-ț-au vremea,
sositu-ț-au ceasul
și mai mult a păși
ți s-au scurtat pasul.

Ori:

[STIHURI ÎMPOTRIVĂ]

Fi-va munca nencetață,
Căci la iad nu va fi plată.
Pentru tine ce vei dzice,
Oame drepte? Tót ferice.

Mecanica *Divanului* funcționează perfect după principiul Roții norocului – FORTUNA LABILIS. Spre comparație, învățătura finală a *Divanului* e o închidere ce îndeamnă spre alte deschideri.

Sinteza pacificatoare a *Divanului* stabilește un pact, provizoriu, în fond, dintre conștiință și ne-știință, dintre experiență și fatum. Dincolo de preceptele care epuizează o stare, mai rămân multe întrebări și neliniști. Pentru echilibru, autorul apelează, în final, la suportul poruncilor, formulate de stoici, și la învățăturile unitariatului Andrea Wissowatius, *Stimuli virtutum*, învățături-sologisme, care, prin paradoxurile lor laconice, nasc asociații cu *Glosa* și *Oda în metru antic* de Mihai Eminescu.

[CURATE-ȚI VARSĂ RUGILE]

Curate-ți varsă rugile.
Cu cele puțintele te slujește.
De cele multe fugi.
Multe ascultă. Grăiaște puțintele.
Taci cele tănuite.
Învăță-te celor mai mici...
Celui mai mare urmează...
Ridică zăbăvile. Nemica te miră.
Probozește pe cel mândru.
Leapădă cele rele.
Învăță-te lui Dumnezeu a trăi.
Învăță-te a muri.

Învăță-te a muri, sfātuiește înțeleptul Cantemir și cu mare nedumerire îi răspunde suferindului Eminescu: Nu credeam să învăț a muri...! Ca și în cazul lui Eminescu, învățarea muririi i-a adus lui

Cantemir-nemurirea (Arfi binevenită, în acest context, și precizarea făcută în eseu acad. Alexandru Zub *Dimitrie Cantemir – erudit și om politic* din volumul omagial *Dimitrie Cantemir (1673-1723) Principe român și cărturar european*, Editura Trinitas, 2003, pag.16: „Mihai Eminescu îmbogățește Biblioteca Universității din Iași cu un exemplar (al *Divanului*–n.n.) plătit cu 170 lei noi în 1874, acela folosit azi de cercetători”. Acest amănunt constituie încă o mărturie a cunoașterii și prețuirii deosebite pe care marele nostru poet național o acorda ilustrului principe. În această ordine de idei, putem vorbi de preeminența unei școli poetice și a unei continuități organice a sistemului de gândire artistică în spațiul poeziei naționale. Semnele preeminescianismului se citesc și în această cutremurătoare elegie: „Toți muritorii/ pururea în sân doi sorți purtăm,/ carii unul a morții,/ altul a vieții sint,/ și amândoi din ceasul zămislirii/ împreună cu noi în toate părțile,/ în toate locurile/ și în toate vremile/ din fire să tovărășăsc;/ Deci, oricarile povață înainte ne-ar merge,/ vrând-nevrând ieste să murim./ Nu lipsăsc unii dintre muritorii/ carii pre sorțul morții/ groapa cea mai de pe urmă-l hotărăsc, / însă aceasta la cei (cu) adevărat înțelepți/ pururea de batjocură s-au ținut./ De batjocură dzic,/ căci altora spaimă,/ iară lor socoteală aduce./ Spaimă, dzic, altora,/ căci trăind,/ a muri nu se învață” [Toți muritorii]. Elegia cantemiriană este o *Odă* eminesciană inversată, în metru Spaimei refulate către cei ce nu știu/ nu vor să învețe a muri, scrisă cu o cantemirescă mirare și cutremurare în fața oglinzilor timpului cadentat în implacabila metrică a trecerii universale.

Vremurile și nevoințele nu i-au permis lui Cantemir-poetul să-și desăvârșească sistemul poetic. Moștenirea poetică a lui Dimitrie Cantemir cu fragmentele de bestiar mitologic și de coloane dorice risipite-n moloz este ca ultima operă a lui Michelangelo – marmură atinsă de geniu, cu urmele mușcăturii de leu, ascunzând în lacătul blocului perfecțiunea.

Atât cât este, risipit sau tălmăcit în textura scrierilor sale ca un Klondayk încă ascuns pentru ochiul poetului modern, poetul-romancier Dimitrie Cantemir, cu necesarele rezerve de epocă și limite conceptuale, se poate spune că mănuiește cu dezinvoltură intuitivă aproape întreaga paletă a esteticii pre și post-moderne: în-cifrare/des-cifrare; - digresiune/in-serțiune; - ludic/dramatic; - realism grotesc/reverie epifanică; - macrocosm/microcosm; invenție lexicală/gratuitate textualistă; - sacralizare/de-sacralizare; - limpezire/ascunzire; ex-plicare/im-plicare; - construcție/de-construcție; - creștere/

des-creștere și mărginire/dez-mărginire a hotarelor lumilor imagine mistice, teo-sofice, lingvistice, filozofice și meta-po(i)etice.

Așa cum ne apare azi din negura vremilor, încă surprinzător de tânăr și de enigmatic, Dimitrie Cantemir se constituie ca un nobil aliaj (nobil în sensul trăinicieii!) între epoci și civilizații, între genuri, specii și discipline umaniste proiectându-se din epoca luminilor spre ecranul viitorului ca un veritabil *homo universalis*, cum puțini ca el s-au născut în neamul nostru într-o „nedezruptă continuare” spre desăvârșire.

Din bibliografie

1. Dimitrie Cantemir. *Opere. Divanul. Istoria ieroglifică. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Editura Academiei Române, București, 2003.
2. Dimitrie Cantemir. *Divanul sau gălceava înțeleptului cu lumea*. Editura Minerva, București, 1990.
3. Dimitrie Cantemir, *Sentenții. Selecție și vocabular* de Em.C.Grigoraș, Editura Gramar, București, 2003

4. *Dimitrie Cantemir (1673-1723) Principe român și cărturar european*, Editura Trinitas, 2003.

5. George Călinescu. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1988.

6. Ștefan Ciobanu. *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, Editura Hyperion 1992.

7. *Poezia românească de la începuturi până la 1830*, antologie de Gabriela Gabor. Fundația Culturală Română, București 1996.

8. Nichita Stănescu. *Carte de recitare*, Editura Cartea Românească, București, 1972.

9. Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, Editura Polirom, Iași, 2004.

10. Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.

11. Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002.

12. Gabriel Mihăilescu, *Universul baroc al Istoriei ieroglifice. Între retorică și imaginar*. Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2002.

Andrei Sârbu. Două ulcioare și două gutui. U/p, 1984